

**Н. М. ОНИЩЕНКО**

*Наталія Миколаївна Оніщенко, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік НАПрН України, завідувач відділу Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*

## **ГЛАСНІСТЬ І ОБІЗНАНІСТЬ У ПРАВІ: СОЦІАЛЬНА НЕОБХІДНІСТЬ ЧИ ОСОБИСТА ПОТРЕБА**

Слід зауважити, що «гласність в праві» – це категорія, яку слід розглядати і аналізувати в сучасному правовому полі. Спробуємо це обґрунтувати, звернувшись до категоріального, понятійного апарату.

Проілюструємо так зване філологічне (мовне) тлумачення терміна «гласність». Крім того, слід визначити, що представники юридичної науки в нього вкладають, коли йдеться саме про право. У загальновідомому словнику гласність визначена як загальна відомість чого-небудь<sup>1</sup>. Гласність – це доступність для широкої громадськості, відкритість, публічність<sup>2</sup>.

Функціональне навантаження інституту «гласність» продемонструємо на рівні енциклопедичних юридичних видань.

Гласність – один з принципів: 1) здійснення демократії, гарантії ефективного функціонування усіх її інститутів; 2) діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян; 3) реалізації права на інформації<sup>3</sup>.

У такий спосіб у найширшому сенсі гласність у праві можна визначити як забезпечення доступності правового змісту, правових концепцій, положень законодавства, напрямів правового розвитку.

Серед багатьох ознак правових норм, аксіоматичними, відомим ще з часів студентського ознайомлення та вивчення, є наступне положення: правові норми обов'язкові до виконання суб'єктами незалежно від сприйняття чи розуміння ними змісту норми<sup>4</sup>.

Не заперечуючи цю тезу за формою, хотілося б сьогодні викласти деякі міркування щодо взаємозв'язку загальнообов'язковості норми до виконання, її сприйняття та узгодження її вимог з внутрішніми переконаннями суб'єкта.

У цьому зв'язку слід констатувати, що інститут гласності повинен відігравати і відіграє значну роль у правовому розвитку в цілому, оскільки загальнообов'язковість дотримання норм права повинна перетворюватися на внутрішнє переконання кожного суб'єкта правовідносин – кожного свідомого члена суспільства. Проте останнє можливе тільки за умови доступності права, можливості ознайомлення з його витоками та постулатами. Не тільки з «буквою» законодавства, а й з духом всієї правової тканини, феноменом права в певних реаліях суспільного розвитку. Не слід, на наш погляд, переконувати в тому, що демократичне право повинно сприйматися кожним членом суспільства, оскільки право, яке свідомо не підтримується, не поважається, не стає «законом життя» і поведінковою нормою кожного індивіда, обов'язково є безпорадним в боротьбі з корупцією, хабарництвом, зловживаннями тощо, не зважаючи на формальну відповідність цивілізованим формам, загальноприйнятим стандартам та міжнародним нормам.

Цікавим у цьому контексті є також питання, на скільки сьогодні кожен член суспільства може вгамувати «здоровий правовий голод» або потребу обізнаності у праві.

Широкому науковому загалу та представникам юридичної практики хотілося б запропонувати для більш детального ознайомлення, а, можливо, вивчення й аналізу категорію «обізнаність в праві». Необхідність її дослідження продиктована, на наш погляд, декількома причинами. Серед яких: ускладнення суспільних відносин, трансформаційні зміни в право-державотворенні, гостра необхідність підвищення як загальнокультурного, так і «правокультурного» рівня представників соціуму. Отже, на разі і на часі аналіз явища «правова обізнаність» в контексті не тільки, а, можливо, не стільки правовиховного потенціалу, скільки саме правової обізнаності як самореалізації в освоєнні правового інформативного поля.

Не слід доводити зайвий раз, що якість нашого життя в той чи інший спосіб залежить від якості законодавства. Кожного дня представники і юридичної доктрини, і юридичної практики «ламають списи» в боротьбі за «законодавчу досконалість». Зрозуміло, втім, що хоч яким би був рівень (хай буде найвищим) прийнятої норми, «оволодіння» нею, можливість користуватися, розуміючи всю палітру наданих та гарантованих прав і свобод, залежить безпосередньо від такого явища, як обізнаність у праві.

Спробуємо проаналізувати цю правову категорію, яка, на жаль, ще не стала предметом ретельної уваги і вивчення науковців.

Спочатку, як і годиться, словниковий аналіз. «Обізнаний – який знається на чому-небудь, добре ознайомлений з чимось». І далі – «обізнаватися – вивчати що-небудь, знайомитися з чимось»<sup>5</sup>.

Отже, як бачимо, співіснують дві складові, або два елементи сутності цього поняття:

– по-перше, слід бути добре ознайомленим з певним явищем (предметом, поняттям тощо);

– по-друге, що випливає з першого – вивчати що-небудь.

Тому структурно «обізнаність в праві» полягає в можливості ретельно ознайомитися, вивчити правові норми, а отже, оволодіти тими знаннями в необхідному обсязі і на необхідному (для захисту прав, свобод і законних інтересів) рівні.

Почнемо з першого кроку, а саме із ознайомлення з правовим матеріалом.

Вивчення норм права передбачає багато різних складових, аспектів доктрини і практики як правотворчості, так і правореалізації. Безумовно, таке вивчення передбачає як інструментальні, так і сутнісні складові. Правотворчість – це специфічна діяльність, суб'єкти якої не можуть діяти без певних правил та вимог. Сукупність цих правил і утворює техніку правотворчості. Правила правотворчості й правила правозастосування, правила формулювання нормативних та індивідуальних правових актів утворюють юридичну техніку. Правила юридичної техніки склалися протягом усього існування права. Зрозуміло, що юридична техніка – складне юридичне поняття. Традиційно юридична техніка розглядається як система правил та прийомів підготовки і прийняття найбільш досконалих за формою і структурою нормативних актів; відповідність змісту й форми нормативних приписів; доступність і простоту нормативних матеріалів. У такий спосіб «вивчення» передбачає і пов'язане з категоріально-понятійним апаратом.

Не викликає сумнівів теза про те, що стандартизація термінів та їх дефініцій допоможе забезпечити визначеність термінологічної бази українського законодавства: запобігти колізіям, підвищити якість законодавчих актів, сприяти їх конструктивній дії, а отже, підвищить результативність вивчення запропонованого юридичного продукту.

Після вивчення, усвідомлення нормативного матеріалу іманентно необхідним виступає процес «у форматі добре ознайомлений» або «ознайомлений на достатньому рівні» щодо здійснення, використання, дотримання та застосування норм права.

Сучасне українське суспільство характеризується багатьма різними протиріччями, серед яких спостерігається прийняття значної кількості нормативно-правових актів, та водночас розповсюдженням тотального правового нігілізму. Причому прийняті закони відверто ігноруються, порушуються, не виконуються, їх не поважають і не поцінують.

Одним із відправних моментів тут виступає зневажливе, зарозуміле, скептичне сприйняття права, оцінка його не як базової, фундаментальної ідеї, а як другорядного явища в загальній шкалі людських цінностей, що, у свою чергу, характеризує міру цивілізованості суспільства, стан його духу, світогляду, соціальних почуттів, звичок.

Стійка недовіра у високе призначення, потенціал, універсальність, можливості і, навіть, необхідність права – такий морально-психологічний генезис цього феномена.

Нескладно припустити, що однією з першопричин цього явища є недостатній рівень оволодіння правовою матерією. Слід також враховувати, що сьогодні вкрай важливий не «мінімум» правових знань, а «максимум», не «абетка», а «енциклопедія» права. Можливо, тоді сприйняття права буде якраз визначатися тим, що право – це «фортеця», «захисник», «оберіг» від чиновницької сваволі, це провідник «у простір свободи, безпеки і правосуддя»<sup>6</sup>, це індикатор дотримання й забезпечення прав і свобод людини, це показник досягнутого рівня гендерної рівності, а головне – ідеалів верховенства права в суспільстві.

У таких спосіб обізнаність в праві – це засвоєння людиною різнобічних правових знань з метою їх використання в усіх сферах життєдіяльності задля найбільш повної реалізації прав, свобод і законних інтересів.

Цей процес окреслений такими завданнями:

1) формування та розвиток правових знань особи у сфері державного управління;

2) виховання поваги до права як соціальної цінності та до принципів правозаконності;

3) вироблення потреб та навичок активного захисту своїх прав, свобод та законних інтересів у встановленому законом порядку.

Реалізація вищезазначених цілей та завдань дасть змогу сформуванню належного рівня обізнаності в праві.

Успішними умовами формування цього процесу слід вважати:

– створення і діяльність громадських організацій (можливо, на базі великих юридичних центрів), що беруть участь у різних правових та соціальних проектах;

– проведення семінарів, що забезпечують профільне розширення і поглиблення уяви про право як особливого соціального інституту, феномен правової культури, її принципів, особливостей регулювання різних форм суспільних відносин, особливо в політичній та економічній сферах для широкого загалу.

Чому цю місію не взяти на себе юридичним коледжам, інститутам, факультетам у рамках і форматах, визначених державою? Принаймні, це підвищило б їх суспільну корисність і необхідність. Як приклад, це стає вкрай важливим при запровадженні у правову тканину нових інститутів таких, як, скажімо, безоплатна правова допомога, захист прав учасників АТО та членів їх сімей, реформи освітнього процесу, новели пенітенціарної системи тощо.

Обізнаність у праві передбачає можливість транслювати правову культуру, акумулювати правовий досвід і механізм правової діяльності, сприяти подоланню правового нігілізму, правового песимізму, вирішенню конфліктів у суспільстві. Таким чином, вказана робота спрямована на розвиток самої людини, її правової свідомості й правової культури. Правознавці-вчені та представники юридичної практики наголошують, що правова обізнаність є важливим комплексним компонентом механізму правової соціалізації особи, як процесу засвоєння, сприйняття і реалізації суб'єктами правових цінностей суспільства, ідей, переживань, почуттів і емоцій людей, а також правових оцінок, норм і моделей поведінки. При цьому суспільство і сама правова практика визначають правові соціалізації. Саме обізнаність у праві здатна спрямувати цей процес в цілеспрямоване позитивне русло. Отже, вивчення питань правової соціалізації безпосередньо пов'язано з явищем «обізнаність в праві» в певному суспільстві, середовищі, де здійснюються (відбуваються) ці процеси.

Цікавим, мало вивченим і надзвичайно важливим з огляду на сучасні політико-правові процеси в Україні стають питання, пов'язані з правовою активністю громадян. Не є секретом, що під час переломних процесів в право-державотворенні значно зростає соціальна взагалі, і правова активність зокрема.

Практична складова феномена «обізнаність в праві» прямо пов'язана з вивченням феномена правової активності членів громадянського суспільства під час трансформаційних демократичних зрушень. Зокрема, це оцінка співвідносності правової активності та юридично значущої поведінки, вивчення ролі народної правосвідомості як джерела права, розгляд формування правового світогляду особистості, наділеної соціальною свободою тощо. Все це так чи інакше має або повинно мати своїм підґрунтям належний рівень обізнаності в праві або певний рівень правової поінформованості.

Безсумнівно, що правова активність є передумовою, засадою демократичної розбудови держави. Зрозуміло, що будь-яка правова активність громадян спрямована саме на результат, на виникнення відповідних правовідносин, регулювання відповідних суспільних відносин, розробку актів правотворчості, створення необхідних структурних ланок або скасування деяких в існуючому механізмі держави, з метою забезпечення права народу на належне урядування в умовах суспільного прогресу.

Отже, однією з важливих прикмет реформування й оновлення правової системи можна вважати серед інших і процеси, що спрямовуються на удосконалення «обізнаності в праві» кожної людини.

Підбиваючи підсумок нашим, можливо, в чомусь дискусійним міркуванням, хочемо наголосити на важливості забезпечення гласності права як передумови належної обізнаності у праві, що слугуватиме запорукою дієвого захисту прав, свобод і законних інтересів людини.

<sup>1</sup> Даль В. И. Толковый словарь русского языка. Современная версия / В. И. Даль. – М. : Эксмо, 2007. – С. 173.

<sup>2</sup> Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 244.

<sup>3</sup> Костецька Т. А. Гласність / Т. А. Костецька // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко. – К. : Укр., енцикл., 1998. – Т. 1: А–Г. – С. 596.

<sup>4</sup> Теория государства и права: учеб. / под ред. В. Я. Кикотя, В. В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ИД «Форум: Инфра-М», 2008. – С. 271–276.

<sup>5</sup> Великий тлумачний словник сучасної укр. мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 804.

<sup>6</sup> Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) ; пер. Геннадія Друзенка та Світлани Друзенко, за заг. ред. Геннадія Друзенка. – К. : К.І.С., 2010. – С. 35.

## Резюме

### **Оніщенко Н. М. Гласність і обізнаність у праві: соціальна необхідність чи особиста потреба.**

Стаття присвячена проблематиці сутнісного насичення категорії «гласність в праві». У статті запропонована до вивчення категорія «обізнаність в праві». Зокрема, в її структурі аналізуються дві складові, що охоплюють вивчення, ознайомлення з відповідним правовим матеріалом та «оволодіння» ним з метою захисту прав, свобод і законних інтересів людини. Також досліджуються умови, що пов'язані з реалізацією феномена «обізнаність в праві», зокрема, якість та доступність законодавства; поінформованість тощо. Окремий вектор викладу становить проблематика, присвячена розгляду взаємопов'язаності категорії «гласність права» (як передумови) та категорії «обізнаність у праві» (як відповідного результату).

**Ключові слова:** гласність, гласність у праві, право, обізнаність в праві, правова освіта, правовий всеобуч, правова активність, правові знання.

## Резюме

### **Онищенко Н. Н. Гласность и осведомленность в праве: социальная необходимость или личная потребность.**

Статья посвящена проблематике сущностного насыщения категории «гласность в праве». В статье предложена к изучению категория «осведомленность в праве». В частности, в ее структуре анализируются две составляющие, охватывающих изучение, ознакомление с соответствующим правовым материалом, и «овладение» им с целью защиты прав, свобод и закон-

ных интересов человека. Также исследуются условия, связанные с реализацией феномена «осведомленность в праве», в частности, качество и доступность законодательства; осведомленность и проч. Отдельный вектор изложения составляет проблематика, посвященная рассмотрению взаимозависимости категории «гласность права» (как предпосылки) и категории «осведомленность в праве» (как соответствующего результата).

**Ключевые слова:** гласность, гласность в праве, право, осведомленность в праве, право на образование, правовой всеобуч, правовая активность, правовые знания.

### Summary

***Onishchenko N. General publicity and information: the need for social or personal needs.***

The article is about the essential saturation of the category of «transparency in the law». The paper proposed to study the category of "knowledge of the law"; particularly in its structure analyzed two parts, covering the study, review of relevant legal material and "mastering" it to protect the rights, freedoms and legitimate interests. Also investigated conditions related to the implementation of the phenomenon of "knowledge of the law"; including quality and doktrynnist legislation; awareness and more. A separate presentation vector is interconnectedness of legal activity of members of civil society and their knowledge of the law.

**Key words:** transparency, transparency in law, law, knowledge of the law, legal education, legal universal education, legal activity, legal knowledge.